

Środki finansowe na realizację zadania zostały pozyskane w ramach projektu;
„Wspólnota cierpienia czy konkurencja ofiar? Los Żydów, Romów i Polaków w czasie II Wojny Światowej”
przyjętego do finansowania w drodze konkursu na realizację projektów w ramach programu pod nazwą
„Nauka dla Społeczeństwa II” ogłoszonego komunikatem Ministra Edukacji i Nauki z dnia 4 kwietnia 2023 r.

Socjologia pamięci zbiorowej

Teoretyczny układ odniesienia projektu badawczego

1. Wprowadzenie

Lekcja wprowadza podstawowe pojęcia i założenia **socjologii pamięci zbiorowej** - kluczowego nurtu w obrębie interdyscyplinarnych badań nad pamięcią (Memory Studies). Perspektywa ta pozwala analizować, w jaki sposób społeczeństwa interpretują doświadczenia traumatyczne, w szczególności związane z **II wojną światową i Zagładą**, oraz jak wiedza o przeszłości jest przekazywana, selekcjonowana i instytucjonalizowana.

2. Cele lekcji

Po ukończeniu lekcji uczestnik:

- rozumie, czym jest pamięć zbiorowa w ujęciu socjologicznym;
- zna podstawowe założenia teorii Maurice’a Halbwachsa;
- potrafi wyjaśnić pojęcie **społecznych ram pamięci**;
- rozróżnia tryby pamięci *mneme* i *anamnesis*;
- rozumie relacje między pamięcią indywidualną, komunikacyjną i kulturową;
- potrafi interpretować pamięć społeczną jako pole negocjacji i konfliktu.

3. Socjologia pamięci zbiorowej i Memory Studies

Socjologia pamięci zbiorowej stanowi część szerokiego pola **Memory Studies**, obejmującego badania socjologiczne, historyczne, antropologiczne, kulturoznawcze i psychologiczne. Koncentruje się ona na:

- społecznych uwarunkowaniach pamiętania i zapominania,
- relacjach między pamięcią a tożsamością,
- roli instytucji, mediów i kultury w kształtowaniu wizji przeszłości,
- przekazie doświadczeń traumatycznych między pokoleniami.

4. Maurice Halbwachs i pojęcie pamięci zbiorowej

Za autora, który wprowadził pojęcie **pamięci zbiorowej** do socjologii, uznaje się **Maurice’a Halbwachsa (1877–1945)**. Halbwachs podkreślał, że:

- pamiętają jednostki,
- lecz zawsze czynią to **jako członkowie grup społecznych**,
- a ich wspomnienia są kształtowane przez otoczenie społeczne.

Pamięć zbiorowa nie jest więc prostą sumą indywidualnych wspomnień, lecz efektem ich społecznego uwarunkowania.

5. Społeczne ramy pamięci

Kluczowym pojęciem w teorii Halbwachsa są **społeczne ramy pamięci** – swoista infrastruktura grupowa, w obrębie której jednostki pamiętają przeszłość.

Na ramy pamięci składają się m.in.:

- **chronologie i wizje czasu historycznego**,
- **język i symbole** (pojęcia, narracje, dyskursy),
- **miejsca i artefakty materialne**, które kondensują czas w przestrzeni.

Elementy ram pamięci:

- inni ludzie współuczestniczący w wydarzeniach,
- wiedza o przeszłości przyswajana w interakcjach społecznych,
- muzea, pomniki, rocznice, nazwy ulic, filmy, literatura, edukacja szkolna, media.

6. Wspólnoty mnemoniczne i normy pamięciowe

Grupy społeczne tworzą **wspólnoty mnemoniczne**, w których pamięć pełni funkcję więzi społecznej. Przynależność do grupy wiąże się z:

- presją na podzielenie określonej wizji przeszłości,
- internalizacją **norm pamięciowych**, określających co należy pamiętać, a co zapominać.

Halbwachs opisywał ten mechanizm jako efekt „*wibrowania unisono*” – dostrajania się jednostki do dominującej perspektywy grupy poprzez proces **socjalizacji mnemonicznej**.

7. Zróżnicowanie pamięci i krytyka funkcjonalizmu

Halbwachs zauważał, że pamięci jednostek nie są identyczne, ponieważ:

- jednostki należą do wielu grup jednocześnie,
- zajmują różne pozycje społeczne,
- uczestniczą w odmiennych obszarach życia zbiorowego.

Mimo to jego koncepcja bywa krytykowana za **funkcjonalizm** – traktowanie pamięci głównie jako czynnika integrującego grupę i pomijanie konfliktów między konkurującymi narracjami pamięci.

8. Mneme i anamnesis - dwa tryby pamięci

W refleksji nad pamięcią wyróżnia się dwa tryby:

- **mneme** - przekaz przeszłości jako względnie trwałego śladu, „odciśniętego” w świadomości przez przeszłe wydarzenia,
- **anamnesis** - twórczą rekonstrukcję przeszłości z perspektywy teraźniejszości.

Halbwachs akcentował anamnetyczny charakter pamięci, wskazując, że pamiętanie jest procesem reinterpretacji przeszłości w związku z aktualnymi potrzebami tożsamościowymi.

9. Poziomy pamięci

Proces pamiętania obejmuje trzy powiązane poziomy:

- **pamięć indywidualną** - osobiste wspomnienia jednostek,
- **pamięć komunikacyjną (społeczną)** - wspomnienia podlegające wymianie w grupach,
- **pamięć kulturową (zbiorową)** - utrwaloną przez instytucje, media i praktyki symboliczne.

Pamięć kulturowa opiera się na selekcji i wykluczeniu oraz jest wspierana przez materialne nośniki i rytuały.

10. Dwie genealogie pamięci

W społecznym procesie zapamiętywania można wyróżnić dwie genealogie:

- **oddolną (od dołu do góry)** - od wspomnień jednostkowych do instytucjonalnej pamięci zbiorowej,
- **odgórną (od góry do dołu)** - od oficjalnych narracji ku regulacji pamięci komunikacyjnej.

Centralnym polem ich spotkania jest **pamięć komunikacyjna**.

11. Pejzaż pamięciowy (memoryscape)

Pamięć komunikacyjna funkcjonuje w obrębie **pejzażu pamięciowego** - materialnej i symbolicznej przestrzeni współistnienia różnych wizji przeszłości.

Pejzaże pamięci:

- są areną konfliktów i negocjacji,
- ujawniają relacje władzy,
- wpływają na procesy konstruowania i podtrzymywania tożsamości zbiorowych.

12. Podsumowanie

Socjologia pamięci zbiorowej pozwala analizować pamięć nie jako prosty zapis przeszłości, lecz jako dynamiczny, społecznie uwarunkowany proces. Ujęcie to stanowi podstawę do badania relacji między konkurencją ofiar, wspólnotą cierpienia oraz lokalnymi i narodowymi narracjami historycznymi.

13. Pytania kontrolne

1. Dlaczego Halbwachs twierdził, że jednostki pamiętają w ramach społecznych?
2. Czym różni się mneme od anamnesis?
3. Jaką rolę pełni pamięć komunikacyjna?
4. Dlaczego pejzaże pamięci mogą być przestrzenią konfliktu?

Przekształciłem cały przekazany tekst w **samodzielną, kompletną lekcję e-learningową**, zachowując:

- pełną **wierność merytoryczną** wobec oryginalnego wywodu,
- aparat pojęciowy socjologii pamięci (Halbwachs, ramy społeczne, mneme/anamnesis, poziomy pamięci),
- logikę **dydaktyczną** (cele, moduły tematyczne, podsumowanie, pytania kontrolne).